

Realizm

Category: Edebiýaty
öwreniş, Filosoфиýa, Kitapcy, Nukdaýnazar, Poemalar, Romanlar, Taryh
y şahslar

написано kitapcy | 21 январа, 2025

Realizm

EDEBI AKYMLAR

► REALIZM

"Realizm ~ edebiýatyň esasy usullarynyň biri bolup, onuň baş prinsipi durmuşy bolşy ýaly, dogry hem köp taraply we çylşyrymlylygynda görkezmeklikdir." [1]

Realizm akymy (hakykaty bolşy ýaly beýan etmek metody) estetiki we edebi kesgitleme hökmünde XIX asyryň ortalarynda Fransiýada ýüze çykdy.

Realizm hernäçe klassizme garşy goýulsa-da, romantizme hem şol derejede garşydyr.

Realizmiň maksady klassyky we romantiki akymlaryň ýüzleýliginden halas bolmak, täzeçe eserleri döretmek we gozgaýan meselelerini diňe ýokary gatlar we temalar bilen baglanyşykly däl-de, jemgyýetiň dürli gatlarlarynyň we temalarynyň arasyndan saýlap almakdyr.

Şeýle hem realizm gündelik durmuşyň ikerjiňlenmesiz, ylmy nukdaýnazardan seljerilmegini we çeper eserleri bir alymyň kliniki açyşlaryna çalymdaş garaýyş bilen seredilmegini öňe sürýär. Muňa mysal edip Gustaw Floberiň "Hanyň Bowari" romany bilen Emil Zolýanyň "Nana" romanynda jynslylygy we ýowuzlygy çeper mikroskopyň astyna alyp, şol durşuna suratlandyrmagyny görkezmek bolar.

Fransuz edebiýatynda Flober bilen Zolýanyň yzysüre O. Balzak, Stendal, Russiýada L. Tolstoý, I. Turgenew, F. Dostoýewskiý, Saltykow-Şedrin, A. Çehow, Angliýada Ç. Dikens, A. Trollop, Amerikada T. Draýzer, M. Twen, E. Hemingueý, Irlandiýada J. Joýs realizmiň iň görnükli wekilleridir.

"Realistik edebiýatyň materialy adam, onuň durmuşy we ykbalydyr. Adamy, onuň ykbalyny dogry bermek birinji nobatda onuň töweregi bilen baglanyşykda we gatnaşykda görkezmekligi talap edýär. Adam indiuid hökmünde çykyş edýän bolsa-da, ol ykdysady hajatlary, ruhy talapary üçin, bir söz bilen aýdanyňda, ol ykdysady hajatlary, ruhy talaplary üçin, bir söz bilen aýdanyňda, ýaşamak üçin beýleki indiuidler bilen baglanyşykda bolmaga, olar aragatnaşyk etmäge mejburdyr. Ösüşiň konkret bir taryhy ýagdaýynda hereket edýän indiuidleriň aragatnaşygyndan şol taryhy ýagdaýa mahsus gündelik durmuş emele gelýär. Durmuşyň, ýaşamagyň şu kanunyny özüniň iň doly we çylşyrymlylygy bilen realistik prozada we realistik romanlarda görmek bolýar. Türkmen realistik prozasynyň iň oňat eserlerinden biri "Aýgytly ädim" romanynda indiuidleri alyp göreliň. Artyk romanda gatnaşýan ähli indiuidler bilen: Halnazar, Hojam, Arutýun, patyşa çinownikleri, Çernyšew, Aşyr, Güljahan, Aýna we başgalar bilen baglanyşykda we aragatnaşykda. Şu gatnaşyklaryň her biri gaýtalanmaýar. Artyk şularyň her biri bilen aragatnaşygyň anyk formasyny alyp barýar. Öz gezeginde Halnazar, Arutýun, Çernyšow, umuman kitapdaky ähli indiuidler beýlekiler bilen belli bir baglanyşykda we aragatnaşykdadylar. Şeýlelikde, roman tutuşlygyna adamlaryň aragatnaşygy, şol gatnaşyklaryň ösüşi, ýagny hut durmuşyň özi bolup durýar. Durmuş näme? Gündelik durmuş gaty köp çylşyrymly formalarda ýüze çykýan adam gatnaşygydyr. Gatnaşyklaryň prosesinde her bir indiuid beýleki indiuidiň içki mazmunynyň bir ýa birnäçe tarapynyň ýüze çykmagyna sebäp bolýar. Gatnaşyklaryň ösüş taryhynda jemgyýetdäki aýry-aýry synplaryň, toparlaryň aýnasy bolan indiuidler öz synpynyň, öz toparynyň ahlagyny, meýlini, maksadyny, medeniýetini, jemgyýetdäki ornuny, maddy durmuşyny görkezýän, durmuşa akyl ýetirijilik ähmiýetli tipler guraýar... Indiuidleriň gatnaşygyny, durmuşy, jemgyýeti real görkezmeklik ony özüniň taryhylygynda görkezmekligi talap edýär. Şunuň üçin hem realizmiň esasy aýratynlyklarynyň biri taryhylykdyr (историзм). Bu bolşuny hemişelik saklap duran jemgyýet we jemgyýet adamsy ýok. Jemgyýet adamsy haýsy we nähili konkret-

taryhy şertleriň içinde hereket edýän bolsa, diňe şol şertleriň içinde görkezilen mahalynda, real bolup biler. Durmuş dyngysyz hereketdäki taryhdyr. Eger edebiýat birinji nobatda durmuş bolup, soňra sungat bolup durýan bolsa, sungatyň özi durmuşyň sungat formasynda ýüze çykyşy bolsa, onda ol ýaşaýşyň taryhylygyny göz önünde tutman durup bilmezdi."[2]

Realizmiň baş şerti bolan tipiklik düşünjesinde umuman rehimsizi, dönügi, zalymy, mugthory, aldawçyny görkezmek bolman, şu tipleri hereket etdirýän ýagdaýyň içinde görkezmek şertdir. F.Engels Margarita Garknesiň "Şäherli gyz" hekaýasyna baha berende: "Şäherli gyzda" işçi synpy hatda özüne kömek edip bilmeýän ejiz, passiw massa hökmünde görkezilýär. Bu 1800 we 1810-njy ýyllar üçin dogry bolsa-da, 1887-nji ýyl üçin, 50 ýyl söweşjeň proletariatyň hatarynda göreşe gatnaşan işçi üçin dogry däldir"[3] diýip görkezilipdi.

Realizmiň esasy aýratynlyklarynyň biri jemgyýeti we adamy diňe bolşy ýaly, häzirki ýagdaýynda görkezmek bolman, eýsem ony özüniň položitel mümkinçilikleri bilen-de görkezmekligi öz içine alýar. Filosofiýadaky hakykat we mümkinçilik diýen durmuş kanuny edebiýatda hökmany suratda özüniň çeperçilik beýanyyny tapmalydyr. Geljekde ornaşyp biljek jemgyýet hadysasynyň esaslary höküm sürüp duran durmuşyň içinde döreýär. Häzirki durmuşda mümkinçiligi döremedik hiç bir hakykatyň geljekde bolup bilmegi mümkin däl. Şu günki mümkinçilikleri dogry, doly we gowy bilmeklik geljekde nähili hakykatyň boljakdygyny bilmekde bize kömek edýär. Jemgyýete dogry çemeleşmegiň şu kanuny konkret-taryhy ýagdaýda jemgyýetiň bir çleni hökmünde hereket edýän bir adama real çemeleşmekde hem realistik edebiýat üçin, realizm üçin zerur şertdir. Realizm adamyň ýeke bir edip ýören işini we häzirki ýagdaýyny görkezmek bilen çäklenmän, eýsem şol adamyň näme edip biljegine-de, nähili işlere mümkinçiliginiň bardygyny-da ýüze çykarýar. Realizmiň şu aýratynlygy eýýäm rus klassyklary tarapyndan rus edebiýatynyň klassyklary tarapyndan rus

edebiýatynyň tejribeleri esasynda işlenilipdi. Saltykow-Şedrin şeýle diýýär:

"Edebi derňewçiniň wezipesi adamyň ýeke bir hiç bir päsgelsiz edýän işlerini we hereketlerini görkezmek bilen çäklenmän, eýsem, onuň başarsa edip biljek zatlaryny-da görkezmekligi öz içine alýar. Adamyň gollarynyň bagyny çözüň, öz pikirlerini aýtmaga oňa mümkinçilik beriň ~ ine şonda siziň öňüňizde adaty durmuşda görýän adamyňyz durman, başga hiliräk adam durar. Adamy çäklendirýän zatlaryň ýok edilmegi onuň owalky gizlin ýatan, göze ilmeýän aýratynlyklaryny has aýdyň ýüze çykarýar, ýüzleý garalanda, adamyň baş aýratynlyklaryny ýaly bolup görünýän taraplary yzky plana geçýär. Munuň özi ulaltma ýa-da hakykaty galplaşdyрма däl. Tersine, adaty faktyň perdesi astynda gizlenmegi halaýan beýleki hakykatyň paş edilmegidir. Şonsuz adamy tutuşlygyna suratlandyrmak, oňa dogruçyl baha bermek mümkin däl. Erkli ýa-da erksiz haýsydyr bir işi durmuşa geçirmekden subýektiň saklanýanlygy bilen biziň işimiz ýok, bize onuň şol işi şu wagt etmeýänligi ýeterlik diýip bilersiňiz... Emma ahmal bolmaň!.."

Roman realizmiň ýüze çykmagynyň iň belent formasydyr. Näme üçin? Eger indiwidleriň aragatnaşygyny, jemgyýeti bütin çylşyrymlylygynda, konkret bir taryhy şertlerde, içki garşylyklary we položitel mümkinçilikleri bilen doly görkezjek bolsaň, ony kiçijik bir liriki esere ýa-da hekaýa sygdyrmak mümkin däl. Romanyň göwrüminiň ululygy, oňa gatnaşýan personažlaryň sanynyň köplügi awtoryň hoş niýetinden gelip çykýan zat däl-de, durmuşyň baý, köptaraply we çylşyrymlylygynda, bütewiliginde görkezmek diýen realizmiň baş aýratynlygy romanyň hem esasy alamaty bolup durýar. Türkmenistanda rewolýusiýadan soňky döwürde bolup geçen graždanlyk urşy hakynda ençeme ownuk liriki eserler, birnäçe ownuk poemalar döredildi. Emma şu eserler temany doly göz öňüne getirip bilýärdiler diýip aýtmak bolmaz. Şeýlelikde, durmuşy tutuş baýlygynda, bütewiliginde görkezmekde roman we realizm predmetleriniň ýönekeý jemgyýet adamsy bolup

durýanlygy bilen-de birleşýär.

"Gadym dünýäde jemgyýet, döwlet, halk bardy, emma hususy, indiwiidual şahsyýet hökmünde adam ýokdy. Şunuň üçin hem grekleriň epopeýalarynda, şeýle hem dramalarynda halkyň wekili hökmünde ýarym hudaýlar, gahrymanlar, patyşalar çykyş edýärdiler. Roman üçin bolsa ýaşaýyş adamdadyr. Adam ýüreginiň syrlary, adam ruhy, adamyň ykbaly, halk ýaşaýşyna onuň ähli gatnaşyklary roman üçin baý predmetdir. Roman Rewenkanyň patyşa aýal ýa-da Ýudifi ýaly fantastik gahryman aýallaryň bolmagynyň asla geregi ýok. Oňa şularyň diňe ýönekeý aýal bolmagy gerek"[4] diýip, Belinskiý görkezýär. Eýsem, roman we realizmdäki birligi şu ýerde görmek bolmaýarmy? Realizmiň iň häsiýetlendiriji alamatlarynyň biri onuň edebiýatyň predmetini fantastik gahrymanlardan, şa we şazadalardan, uçýan döwperilerden we şuna meňzeşlerden konkret taryhy şertlerde jemgyýet adamsy hökmünde hereket edýän indiwiidual şahsyýete, ýönekeý adama öwrenligidir. Eýsem-de hut şu häsiýet romana-da degişli dälmi? Realizme, hut şonuň ýalt hem romana Tahyryň Artyk, Zöhräniň Aýna bolmagy gerek. Roman taryhy şahslary, patyşalary görkezen mahalynda-da, ony ýeke bir altyn tagtynda, başy tylla jygaly, dergazaplylygynda görkezmän, eýsem onuň içki mazmunyny açyp görkezýär. "Bizi onuň kabinetine, ýatakhanasyna eltýär, onuň maşgala syrlarynyň, öýdäki ýaşaýyş ýagdaýynyň şaýady edýär. Ony bize ýeke taryhy parad mundirinde görkezmän, eýsem öýde egni donly, başy telpekli ýagdaýynda hem görkezýär. Ýurt we zamanyň koloriti, olaryň döp-dessurlary, gylyklary, taryhy romanyň her bir alamatynda ýüze çykýar."[5]

Romanyň şu aýratynlyklary realizmiň aýratynlyklarydyr. Roman Gündogarda sowet hökümeti ýyllarynda döredi. "Aýgytly ädimde", "Abaýda", "Nowaýyda", "Gullarda", "Doganlarda" türki halklaryň geçmişiniň çeper taryhy emele geldi. Soltansöýüni, Kunanbaýy, Eziz hany, Jüneýit hany resmi eşiginde, hem çaýyň, şerabyň başynda, hem haremhanasynda, ýagny patyşalygyndan başga-da, şahsyýet hökmünde görkezen şol romanlardyr. Realizmden edilýän talaplar hem şeýledir. Durmuşyň hökümi boýunça realizm

edebiýata halkyň durmuşy bilen ysnyşykly baglanyşmagy, ony dogry we doly görkezmegi buýurýar. Şu buýrugy bolsa roman beýleki žanrlaryň hemmesinden oňat, doly we dogry ýerine yetirýär. Şunuň üçin hem roman realizmiň iň doly formasy bolup durýar. Romanyň göwrümi, onuň mümkinçiligi çäksizdir. Ol ähli žanrlaryň aýratynlyklaryny özünde birleşdirýär.

"Romanyň ösüş döwri realizmiň ösüş döwri bilen bir we paralleldir. Bu ýagdaý realizm bilen roman biri-birine berk baglydyr, realizm diýen düşüňjäniň özi romandaky spesifik çeper mazmundan ybaratdyr, onsuz roman hereketsiz drama, duýgusyz liriki ýalydyr diýen pikire getirýär. Romanyň maksady durmuşyň obýektiw hakykaty, onuň ýoly realizmiň ýoludyr"[6] diýip, Belinskiý realizm duýen düşüňjäniň roman bilen berk baglydygyny belleýär.[7]

♣ Tankydy realizm

Realizm XIX asyrda esasan tankydy häsiýetdedi. Kapitalistik eksplutasiýa halk köpçüliginiň mätäçligini we betbagtçylygyny görlüp-eşdilmedik güýç bilen ýitileşdiren mahalynda, öňde baryjy ýazyjylar feodalçylyk düzgünleri tankyt etmekden baýlygyň häkimiýetini paş etmeklige, halk köpçüliginiň agyr ýagdaýyny görkezmeklige, ýagny kapitalistik jemgyýetiň nogsanlyklaryny paş etmeklihe geçdiler. Jemgyýetiň durmuşyna çuňňur aralaşmak köp ýazyjylard buržuaz jemgyýete hökman tankydy garamak we şol bir wagtyň özünde hakykaty dogruçyl şekillendirmek meýlini döredýärdi. XIX asyryň 30-njy ýyllaryndan başlap Ýewropa edebiýatynda tankydy realizm ugry döreýär. Şol ugra degişli ýazyjylar öz eserlerinde kapitalistik jemgyýetiň birentek garşylyklaryny dogruçyl şekillendirýärdiler. O.Balzagyň "Gorio ata", "Ýewgeniý Granda", Ç.Dikkensiň "Pikwik klubynyň wepat bolandan soňky ýazgylary", "Dewid Kopperfild", "Iki şäher barada hekaýa", "Dombi we ogly" romanlary tankydy realizmiň iň ajaýyp nusgalary bolup durýar.[8]

♣ Realizmiň tanymal wekilleri

Onore de Balzak;
Stendal;
Pýer Bomarşe;
Žan Batist Molýer;
Gustaw Flober;
Fýodor Dostoýewskiý,
Anton Çehow;
Maksim Gorkiý;
Daniel Defo;
Çarlz Dikkens;
Fridrih Şiller;
Genrih Geýne;
Ernest Hemingueý;
Jek London;
Mark Twen;
Iwan Turgenew;
Halid Ziýa Uşakligil;
Berdi Kerbabaýew;
Ata Gowşudow;
Hydyr Derýaýew.

♣ Peýdalanylan çeşmeler:

- [1] R.Rejebow "Edebiýat ylmynda degişli terminleriň sözlügi", 153-nji sahypa; "Türkmenistan" neşirýaty, Aşgabat-1966;
- [2] Ady agzalan kitap, 154-nji sahypa;
- [3] K.Marks, F.Engels "Sungat hakynda", 11-nji sahypa, Moskwa-1957;
- [4] W.Belinskiý "Eserler ýygyny", 212-nji sahypa, Moskwa-1950;
- [5] W.Belinskiý "Eserler ýygyny", 213-nji sahypa, Moskwa-1950;
- [6] "Edebiýat teoriýasynyň problemalary", 229-njy sahypa, Moskwa-1958;
- [7] "Täze taryh 1640-1870", 288-nji sahypa, "Magaryf" neşirýaty, Aşgabat-1988.

@Kitapçy

Edebiýaty öwreniş